

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 10/2 2021 s. 539-550, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

-DI / -DU ml / mU BİRLEŞİK EKLI BİRLEŞİK TÜMCE

Çiğdem KALEGERİ*

Geliş Tarihi: Aralık, 2020

Kabul Tarihi: Nisan, 2021

Öz

Türkiye Türkçesinde birleşik tümcenin tanımlanması, betimlenmesi ve sınıflandırılmasında dil araştırmacılarının farklı görüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu görüş ayrılığı nedeniyle Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında birleşik tümceyle ilgili açıklamalarda birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır.

Birleşik tümcelerin anlatımı ve açıklanmasında atılması gereken ilk adım, bu tümcelerin tüm araştırmacılar tarafından kabul görececek bir sınıflandırılmasının yapılmasıdır. Ancak burada hangi tümcelerin birleşik kabul edilmesi gerektiği ile ilgili süregelen bir anlaşmazlık mevcuttur. Kimi araştırmacıların birleşik tümce olarak kabul edip açıkladıkları tümce türlerine bazı dilciler eserlerinde yer vermemektedir.

Bu husustaki sorunlardan biri de -DI / -DU ml / mU birleşik ekiyle kurulan tümcelerde yaşanmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen dil bilgisi kaynaklarında bazı araştırmacıların bu tümcelere birleşik tümce konusu içinde yer vermedikleri, yani bunu bir birleşik tümce türü olarak ele almadıkları görülmüştür. Bazı araştırmacılar ise bu tümceyi farklı adlarla ele almışlar ancak -DI / -DU ekini yok sayarak sadece ml / mU soru eki üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada -DI / -DU ml / mU birleşik ekli tümcelerin birleşik tümce sınıflandırılmasındaki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Birleşik ek, birleşik tümce, birleşik tümce sınıflaması, -DI / -DU ml / mU birleşik eki.

COMPOUND SENTENCES WITH COMPOUND SUFFIX -DI / -DU ml / mU

Abstract

It is known that language researchers have different views in the definition, dedification and classification of the compound sentences in Turkish. Due to this difference of opinion, some problems are encountered in the statements about the compound sentences in the grammar sources of Modern Turkish.

The first step in explaining and describing the compound sentences is to make a classification of these sentences that will be accepted by all researchers. However, there is an ongoing dispute here about which sentences should be considered as compound sentence. Some type of sentences that some researchers accept and explain as compound sentence are not included in the works of some linguists.

* Öğr. Gör. Dr.; Mersin Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, ckalegeri@mersin.edu.tr

One of the problems in this regard is experienced in the sentences with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU*. In the grammar sources examined within the scope of this study, some researchers did not include the sentences with the compound suffix *-DI/-DU ml/mU* in the compound sentences, so they did not consider it a type of compound sentences. Some researchers, on the other hand, treated this sentence with different names, but ignored the *-DI / -DU* suffix and tried to explain it only through the *ml/mU* question suffix. In this study, the place of sentences with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU* in the compound sentence classification will be emphasized.

Keywords: Compound suffix, compound sentence, classification of compound sentences, compound suffix *-DI / -DU ml / mU*.

Giriş

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, araştırmacıların birleşik tümce konusunda pek çok hususta fikir ayrılığına düştükleri görülmektedir. Bu fikir ayrılıkları, özellikle birleşik tümcenin tanımı ve sınıflandırılması konularında karşımıza çıkmaktadır.

Benzer bir görüş ayrılığıyla yan tümcesinde *ml / mU* soru eki bulunan birleşik tümceler konusunda da karşılaşmaktadır. Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarının çoğunda birleşik tümce sınıflandırmaları yapılırken bu tümcelerin sınıflandırmalara dâhil edilmediği yani bir birleşik tümce türü olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Ancak bu durumla ilgili herhangi bir gerekçelendirme yahut açıklamaya da rastlanmamaktadır.

Hatiboğlu (1982), Bozkurt (1995; 2007), Yaman (1995), Bilgin (2002), Atabay ve diğ. (2003) ve Demir (2006) ise yan tümcesinde *ml / mU* soru eki bulunan tümceleri birleşik tümce kabul eden araştırmacılarıdır. Ancak bu araştırmacıların da adlandırma hususunda farklı görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Hatiboğlu (1982) “sorulu yantümceler”, Bozkurt (1995; 2007) “soru ekli tümce” ve “soru ulamlı tümce”, Bilgin (2002) “mi ilgeciyle kurulan birleşik tümceler”, Atabay ve diğ. (2003) “soru ekiyle temel tümceye bağlanan yantümceler”, Demir (2006) “sorulu yancümlesi olan bileşik cümleler” terimlerini tercih etmişlerdir.

Burada gözden kaçan husus, söz konusu tümcelerde *ml / mU* soru ekinin *-DI / -DU* belirli geçmiş zaman ekiyle birlikte kullanılmasıdır. Yani burada *-DI / -DU ml / mU* biçiminde bir birleşik ek söz konusudur. Dolayısıyla bir birleşik tümceden bahsedilecekse, öncelikle yan tümcenin *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekiyle kurulduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla yan tümcenin yargı bildirip bildirmediği konusu da bu birleşik ek üzerinden değerlendirilmelidir. Buradan hareketle çalışmada, *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli yan tümce ve *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli birleşik tümce adlandırmaları tercih edilmiştir.

2. Türkiye Türkçesinde Birleşik Tümce ve Yargı Terimi

Dil bilgisi kaynaklarında yargı terimi tümcenin tanımı ve sınıflandırılmasında kullanıldığı hâlde bu kaynakların çoğunda yargı teriminin tanımlanmadığı görülmektedir. Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında “yargı=yüklem=tümce” biçiminde genel bir kabulün söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kabule göre tümcede, yargı taşıyan unsur yüklem ve yüklem kip, zaman ve kişiye bağlanmış çekimli bir eylem ile oluşturulur. Yüklem, “bitmişlik ifade eder” ve “bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir hareketi, bir olayı, bir isteği tam bir hüküm hâlinde, sözü dinleyende soruya yer bırakmayacak biçimde” dile getirir.

Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında birleşik tümce genellikle şu şekilde tanımlanmıştır: “Birden çok yargı içeren tümcelere birleşik tümce denir” (Burdurlu, 1977, s.

581; Tulum, 1990, s. 193; Ediskun, 1992, s. 381; Bozkurt, 1995, s. 187; Güneş, 2001, s. 343; Bilgin, 2002, s. 527; Atabay ve diğ., 2003, s. 95; Ulaş, 2003, s. 40; Delice, 2003, s. 142; Hepçilingirler, 2006, s. 281; Özkan ve Sevinçli, 2008, s. 160). Araştırmacıların çoğunun üzerinde uzlaştığı bu tanım, bazıları tarafından yetersiz görülmüş, bu sebeple genişletme ihtiyacı duyulmuştur.

Birleşik tümce ile ilgili yapılan daha ayrıntılı bir tanım şu şekildedir: “İçinde birden çok çekimli eylem bulunan, dolayısıyla birden çok yargı taşıyan tümceye bileşik tümce adı verilir” (Hatiboğlu, 1982, s. 146; Koç, 1990, s. 434; Demir, 2006, s. 240). Bu tanımda yargı terimine bir açıklık getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Burada yargı terimi ile kastedilen çekimli eylemdir. Yani bir tümcede birden çok çekimli eylem varsa bu tümce birden çok yargı bildirmektedir. Dolayısıyla bu tür tümceler birleşik tümcedir.

Yargı terimini birleşik tümceler üzerinden ele alan Karahan (2000, s. 19), “Ayşe iyileşirse okula gidecek.” tümcesinden yola çıkarak bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir. Karahan’a göre “yapısında *-sA* ekli bir sözcük bulunan” bu tümce, koşul ya da zaman ifade ederek yüklem anlamını tamamlar. Bu bağlamda *-sA* ekli bir sözcük öbeğinin eylemsilerden farkı yoktur. Araştırmacı, eylemsilerin yargı taşımadığını, yani bitmişlik ifade etmediğini; dolayısıyla eylemsilerle kurulan yapıların tümce olmadığını belirtmektedir. Karahan, “Ayşe iyileşirse okula gidecek.” tümcesindeki *-sA* ekli yapının tümcenin zarfı konumunda olduğunu belirtmiş ve bu tümcenin “Ayşe iyileşince *okula gidecek.*”, “Ayşe iyileştiği *takdirde okula gidecek.*” gibi eylemsilerle kurulmuş tümcelerden yapı bakımından farkının olmadığını ifade etmiştir.

Elbette Karahan’ın bu görüşüne katılmayan, yani *-sA* ekli ve eylemsili yapıların yargı bildirdiğini, dolayısıyla bir yan tümce kurarak birleşik tümce oluşturduğunu kabul eden araştırmacılar da vardır. Ancak araştırmacıların çoğunun benzer bir tartışma konusu olabilecek *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli yapılar üzerinde durmadığı görülmüştür. Hâlbuki biçim bakımından değerlendirildiğinde bu yapıda da bir çekimli eylem bulunmaktadır. Anlam bakımından ele alındığında ise *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli bir yan tümcenin, temel tümceyi zaman veya koşul bakımından tamamladığı görülmektedir.

Bu çalışmada incelenen Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, birleşik tümce sınıflandırmalarında genellikle üç birleşik tümce türüne yer verdiği görülmüştür. Bu tümceler, girişik birleşik tümce, ki’li birleşik tümce ve şartlı birleşik tümcelerdir. Araştırmacıların pek çoğunun *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli tümcelere (farklı adlandırsalar dahi) birleşik tümce sınıflandırmalarında yer vermediği görülmüştür. Oysa girişik birleşik tümceler ve şartlı birleşik tümcelerdeki tartışmaya benzer bir durum yan tümcesi *-DI / -DU ml / mU* birleşik eki ile kurulan birleşik tümcelerde de karşımıza çıkmaktadır. Zira girişik birleşik tümcelerde eylemsilerin, şartlı birleşik tümcelerde şart veya zaman ifade ettiği durumlarda *-sA* ekinin yargı bildirip bildirmediği tartışma konusudur.

Aşağıdaki tabloda bu çalışmanın kapsamında yer alan dil bilgisi kitaplarında birleşik tümce sınıflandırması yapan araştırmacıların tasnifleri temel alınmıştır. Araştırmacıların birleşik tümce tasniflerine dâhil ettikleri tümce türleri “+” işaretiyle gösterilmiştir.

Tablo 1: Birleşik Tümce Sınıflandırmaları

		GİRİŞİK	Kİ' Lİ	ŞARTLI	<i>ml / mU</i> SORU EKLI	<i>değil</i> BAĞLAÇLI	İÇ İÇE	İLGEÇLİ	KATMERLİ	SIRALI
1.	DENY (1941)		+	+						
2.	DİZDAROĞLU (1976)	+	+	+			+		+	
3.	HATİBOĞLU (1982)		+	+	+	+		+		
4.	ERGİN (1983)		+	+			+			
5.	ŞİMŞEK (1987)	+		+			+			
6.	ZÜLFİKAR (1990)		+	+						
7.	EDİSKUN (1992)	+		+						
8.	KARAHAN (1993)			+			+			
9.	BOZKURT (1995)		+	+	+	+	+	+		+
10.	BANGUOĞLU (2000)	+	+	+						+
11.	GENCAN (2001)	+		+		+				
12.	GÜNEŞ (2001)	+		+			+		+	+
13.	BİLGİN (2002)	+	+	+	+		+			+
14.	ATABAY-ÖZEL-ÇAM (2003)		+	+	+	+		+		
15.	DELİCE (2003)	+	+				+		+	
16.	ULAŞ (2003)	+	+	+			+			
17.	ERKUL (2004)	+	+	+						
18.	EKER (2005)		+	+						
19.	DEMİR (2006)	+	+	+	+			+		
20.	HEPÇİLİNGİRLER (2006)	+		+			+			
21.	ÖZKAN-SEVİNÇLİ (2008)	+	+	+			+			
22.	AKTAN (2009)		+	+			+			

Tabloda da görüldüğü gibi, incelenen 22 dil bilgisi kitabı içinde yalnızca beşinde *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli tümceler, birleşik tümce kabul edilmiştir. Bu sınıflandırmadaki farklılıkların temel nedeni birleşik tümce tanımlarının yargı temelli olmasıdır.

Ancak Delice (2012, s. 873) ve Bilgegil'e (1982, s. 12-13) göre tümcenin yargı temeline dayalı ve çekimli bir eylemi şart koşan tanımı, tümce için doğru bir bakış açısını yansıtmamaktadır. Bunun sebeplerinden biri, tümcede bir sözcük veya sözcük öbeğinin de tümce içindeki yerine göre bir yargı ifade edebilmesidir. Bu durumda, yargı ifadesi için çekimli eylem zorunluluğu da ortadan kalkmaktadır. Bu hususla ilgili Delice'nin verdiği örnek gayet açıklayıcıdır. Araştırmacıya göre “*Evin önündeki ağaçtan kırmızı kazaklı iri yapılı çocuk herkesi şaşırtan bir çeviklikle atladı.*” dizgesi bir tümcedir ve “*Evin önünde bir ağaç bulunmaktadır.*”, “*Bir çocuk kırmızı kazak giymiştir.*”. “*Bir çocuk iri yapılı olmasına rağmen çevik hareket etmiştir.*”, “*İri yapılı çocuğun çevik hareketi herkesi şaşırtmıştır.*” gibi yargıları da tümce yargısının içinde bulunan sözcük ya da sözcük öbekleri iletmektedir. Bu nedenle, tümceyi yargı temeliyle tanımlamaya ya da açıklamaya çalışmak bizi doğru sonuçlara götürmemektedir.

Üstünova (2001, s. 113), dil bilgisi çalışmalarında biçim yanında anlamın da göz önüne alınması gerektiğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre “*Biraz yağmur yağdı mı, Bursa'nın arka sokaklarında yürüyorsan yürü!*” tümcesi soru eki taşıdığı halde bir soru tümcesi değildir. Ayrıca tümce yapı bakımından incelendiğinde olumsuzluk bildiren bir birimle karşılaşılmamaktadır ancak anlam bakımından olumsuz bir tümcedir: “*Biraz yağmur yağınca, Bursa'nın arka sokaklarında yürüyemezsin.*” Üstünova'ya göre dil bilgisi incelemelerinde

biçimin öne çıkarılması yaygın bir uygulamadır. Ancak burada önemli olan anlamsal bağı ihmal etmemektir. Tümcelerin anlam bakımından incelenmesi, ad soylu sözcüklerin görev adlarının tümcedeki birimlerle girdikleri ilişki ile belirlenmesi de anlam bağının dil bilgisi çalışmalarında ne denli önemli olduğunu kanıtlayan hususlardır.

Ergin (2006, s. 382) de birleşik tümceyi tanımlarken bu anlam bağı üzerinde durmuştur. Ergin'e göre birleşik tümceyi oluşturan temel tümce ve yan tümce ya da tümceler arasında anlamsal bir ilişki vardır. Eker (2005, s. 481) de birleşik tümce tanımında bu hususa yer vermiştir: "Birleşik tümce (compound sentence), temel (asıl, esas) tümce ile temel tümceyi; şart, sebep, dilek, açıklama vb. anlamlarla tamamlayan yan tümce(ler)den oluşur." Araştırmacı, bu hususta birleşik tümceleri anlam ilişkileri bakımından sınıflayan Tulum'la (1990, s. 193) hemfikirdir. Akçataş (2007, s. 9-10) ise birleşik tümcelerin kendilerini oluşturan tümcecikler arasında bağlara sahip olduklarını ifade ederek bu görüşe katılmıştır.

3. -DI / -DU ml / mU Birleşik Ekli Birleşik Tümceler

-DI / -DU ml / mU birleşik ekli birleşik tümcelerin hem adlandırma hem birleşik tümce sınıflandırmasına dâhil edilip edilmeme hususlarında esas sorunun bu tümcelerdeki -DI / -DU ml / mU yapısının göz ardı edilmesi ve yalnızca ml / mU soru eki üzerinden değerlendirme yapılması olduğu daha önce belirtilmişti. Dolayısıyla burada öncelikle birleşik ek ve -DI / -DU ml / mU birleşik eki ile ilgili görüşlere kısaca yer vermenin uygun olacağı düşünülmüştür.

Birleşik ek, en temel tanımıyla "Birden fazla ekin birleşmesinden oluşan ektir." (Korkmaz, 2010, s. 46). Birleşik eklerde, birden fazla ek, işlevlerini devam ettirerek ya da başka işlevler kazanarak bir araya gelmekte; bunun sonucunda kalıplaşmaktadır (Çelik, 2018, s. 187). Bununla birlikte birleşik ekler ayrı ayrı kullanıldıklarında ifade ettikleri anlamları dışına çıkarak yeni anlamlar da kazanırlar. Aydın (2016, s. 1720), bu durumu "Birden fazla zaman ekinin bir araya gelerek oluşturduğu -{DIyDI}, -{yordu}, -{AcAkmİş}, -{mAllyDI} gibi birleşik ek yapılarında zaman anlatımının çeşitlendiği dikkat çeker." biçiminde örneklendirmiştir. Karadoğan (2004, s. 542) ise birleşik ekleri oluşturan eklerin farklı ek olma işlevlerini tamamen kaybettiklerini ve yeni bir ek ortaya çıkardıklarını ifade etmiştir.

Korkmaz (1994, s. 73-75) ek kalıplaşmasının nedenlerini beş maddede toplamıştır: "1. Zamanla işlekliliğini yitiren eklerin sözcüklerde arkaik olarak korunması, 2. Eliptik kullanılışlar, 3. Ekin kullanım alanını genişleterek başka sözcüklere gelmeye başlamasıyla işlevinde değişiklik olması, 4. Bazı gramer biçimleri için özel eklerin bulunmaması ve bunların dilin diğer olanaklarıyla karşılanmaya çalışılması, 5. Ekin bulunduğu ulamın dışına çıkması, çekim ekinden yapım ekine geçişi." Üstünova (2008, s. 25) ise birleşik eklerin ortaya çıkma nedenlerini şöyle açıklamıştır: "Ek birleşmelerinin nedenleri her zaman tam olarak bilinmese de eklerden birinin kullanımdan düşüşü, eklerdeki işlev değişikliği, birleşme anında ortaya çıkan kuralsızlıkları gizlemek, gerekçelerden yalnızca birkaçı olmalıdır."

Korkmaz (2003, s. 71), bir ekin birden çok işleve sahip olabileceğine veya aynı işlevi birden fazla ekin karşılayabileceğine işaret eder: "Herhangi bir ek bazen birçok görevi alabildiği gibi, aynı görevi birçok ekler tarafından da görülebilir." Eklerin bu özelliğine Erkman Akerson (2007, s. 270) da değinir: "Bir eki tek bir işleve bağlamanın anlamsızlığı, tüm eklerin çok işlevli olduğu, seçilecek işlevi ise ağırlıklı olarak bağlamanın belirlediği anlaşılıyor."

Delice (2013) de bu eklerin işlev ve yapı bakımından değerlendirilirken ayrı ayrı değil, birleşik düşünülmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu durumu “Yakup, ceketini, mintanını, içliğini çıkarmış; bağrını yağmura vermiş; bir heykel gibi sessiz ve kıvıldamadan duruyor.” tümcesindeki *-mAdAn* eki üzerinden açıklamıştır. Delice’ye bu tümcedeki “kıvıldamadan” sözcüğündeki *-mAdAn* ekinin biçim olarak çözümlemesini *-mA* olumsuzluk eki, *-dAn* ayrılma eki şeklinde yapmak doğru değildir çünkü *-mAdAn* birleşik bir ulaç ekidir ve anlamsal işlevleri de içinde yer aldığı metne göre değerlendirilmelidir.

Birleşik eklerin anlam olarak işlevleri ile bu eki oluşturan eklerin işlevleri farklıdır. Burada tek ekin karşılayamadığı anlam alanının birden fazla ekten oluşmuş birlikte ek aracılığıyla karşılanması söz konusudur (Karaca, 2014, s. 92).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan yola çıkarak *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekinin *-DI / -DU* belirli geçmiş zaman eki ve *ml / mU* soru eki olarak ayrı ayrı değerlendirilmesinin doğru olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu iki ek, bir araya gelerek kalıplaşmış ve geçmiş zaman ile soru anlamlarının dışında bir işlev ve anlam kazanmıştır. *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekinin, bağlam içinde değerlendirildiğinde *-Inca / -Unca*, *-DIğI / -DUğU zaman*, *-DIğIndA / -DUğUndA* ekleriyle kurulan ulaç öbeklerine benzer yapılar oluşturduğu görülmektedir. Aksan (1998, s. 205), *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekinin eklendiği eylem ile temel tümcenin eylemi arasında eylem-sonuç ilişkisi kurduğunu ifade etmektedir.

Dolunay (2012, s. 226), *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekinin *-Inca / -Unca* ulaç ekiyle benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre *-DI / -DU ml / mU* birleşik eki ile kurulan bir ulaç öbeği, temel tümcenin eylemini zamanını yan tümcedeki eyleme bağlı olarak vermektedir. Araştırmacı, bu bağlantıda zaman bakımından bir ardışıklık olduğunu yani yan tümcedeki eylem gerçekleştikten sonra temel tümcedeki eylemin gerçekleştiğini ifade etmektedir. Buna bağlı olarak yan ve temel tümcenin eylemleri arasında bir sebep-sonuç ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Dolunay, örnek tümceler üzerinden bu hususu açıklamıştır. “Düğmeyi çevirdin mi her şey aydınlanırdı.” tümcesinde temel tümcenin eyleminin (aydınlan-) gerçekleşmesi için önce yan tümcenin eyleminin (düğmeyi çevir-) gerçekleşmesi gerekmektedir.

Yaman (1995, s. 1118) da *-DI / -DU ml / mU* kalıbının Türkiye Türkçesinde ulaç eki olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir. Araştırmacı, bu kalıbın kullanımına bir örnekle açıklık getirmiştir: “Bahar geldi mi her taraf yemyeşil olur, insanın gönlü huzurla dolar.” Bu tümcede *gel-* eylemine eklenen *-DI / -DU ml / mU* kalıbının yerine *-Inca / -Unca*, *-DIğIndA / -DUğUndA* ulaç eklerinden biri getirilebilir.

Bu çalışmada incelenen kaynaklarda Hatiboğlu (1982), Bozkurt (1995), Bilgin (2002), Atabay-Özel-Çam (2003) ve Demir (2006) birleşik tümce sınıflandırmalarında farklı adlandırmalarla olmakla birlikte *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli birleşik tümcelere yer vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırmacılar konuyu ele alırken yalnızca *ml / mU* soru ekinde yola çıkmışlardır. Bu husus bir yana bırakıldığında bu tür tümceleri birleşik tümce kabul eden araştırmacıların tamamının “*ml / mU* soru eki ile kurulan yan tümceler”in temel tümcenin zarf tümleci olduğunu ve temel tümceye bir zaman zarfı gibi zaman kavramı yüklediğini savundukları görülmektedir (Hatiboğlu, 1982, s. 151; Bozkurt, 1995, s. 210; Demir (2006, s. 242).

Bozkurt (2007, s. 135-136), bu tümceleri “Soru Ulaçlı Tümce” olarak adlandırmış ve Türkçede soru eki ile biten bir tümcenin ardından gelen bir tümceye bağlanması durumunda,

bunun yan tümce işlevi üstleneceğini belirtmiştir. Bozkurt'a göre "Yaz geldi mi Ankara'ya gideriz." tümcesinin "Yaz gelince Ankara'ya gideriz." tümcesi ile anlam bakımından hiçbir farkı yoktur. Araştırmacı soru ekli yan tümcelerin temel tümcenin yargısını, bir zamana, bir nedene, bir koşula bağladığını ifade etmiştir. Bu hususta Bilgin (2002, s. 531), Atabay ve diğ. (2003, s. 103) ve Demir (2006, s. 242) de aynı görüştedir.

Bu araştırmacılar *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekini değil, yalnızca *ml / mU* soru ekini göz önüne aldıkları halde bu ekle kurulan bir yan tümcenin zaman ya da koşul anlamları içeren bir zarf öbeği oluşturduğunu kabul etmektedir.

4. Değerlendirme

-DI / -DU ml / mU birleşik ekli yan tümceler, temel tümcenin zamanını ya da koşulunu göstererek zarf tümleci görevini üstlenir. Bu durumda ortaya bir birleşik tümce çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde kimi kullanımlarda, soru eki ile kurulan tümceler bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulmaz. *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli yan tümcelerde de *ml / mU* soru eki tümceyi soru hâline getirme niteliğini kaybederek, *-DI / -DU* eki ile birlikte tümceler arasında zaman ya da koşul bağlantısı kurma görevini üstlenir.

a.1. Yağmur da hüzün gibi bir şey, *yakalandın mı* bir kez, azı çoğu yok artık. (EŞ, 11)

Yukarıdaki tümcede *-dın mı* birleşik eki, bilinmeyen bir şeyi öğrenme amacıyla kullanılmamıştır. Dolayısıyla *yakalandın mı bir kez* tümcesi, biçimsel açıdan soru tümcesi olmakla birlikte, anlamsal açıdan bu niteliğini yitirmiştir. Bu tümcenin buradaki işlevi kendisinden sonra gelen tümcenin koşulu olmasıdır. Öyleyse *yakalandın mı bir kez* tümcesi bir yan tümcedir ve temel tümcedeki yargının gerçekleşmesi bu yan tümcedeki eylemin gerçekleşmesi koşuluna bağlıdır. Bu yan tümcenin temel tümceye *-Inca / -Unca*, *-DIĞI / -DUĞU zaman*, *-DIĞIndA / -DUĞUndA* anlamlarında zaman kavramı vererek bağlandığı da düşünülebilir ancak burada zaman anlamından çok koşula bağlı bir durum ilişkisi vardır. Her iki durumda da yan tümce temel tümcenin zarf tümlecidir:

a.1. Bir kez *yakalandın mı*, azı çoğu yok artık[†].

ZT

a.2. Bir kez *yakalan-inca* / Bir kez *yakalan-dığı-n zaman* / Bir kez *yakalan-dığı-n-da*

ZT

ZT

ZT

azı çoğu yok artık.

Yukarıda, *bir kez yakalandın mı* yan tümcesinin, *-Inca / -Unca*, *-DIĞI / -DUĞU zaman*, *-DIĞIndA / -DUĞUndA* ekleri ile dönüştürülmüş biçimleri verilmiştir. Bu tümcelerin *bir kez yakalandın mı* yan tümcesinden anlam bakımından hiçbir farkı yoktur ve bu tümceler temel tümcenin bir ögesi yani zarf tümleci konumundadır. Aşağıdaki örneklerde de *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekinin benzer biçimde kullanıldığı ve birleşik tümceler oluşturduğu görülmektedir:

b.1. Özlüğe bir mal düştü mü çıkamaz. (FB, 19)

b.2. Özlüğe bir mal düşünce / düştüğü zaman / düştüğünde çıkamaz.

c.1. Yazdınız mı, iki acıyı birden yaşarsınız. (Sİ, 15)

[†]Öge incelemesi için düz tümceye dönüştürülmüştür.

c.2. *Yazınca / yazdığınız zaman / yazdığınızda* iki acıyı birden yaşarsınız.

ç.1. Sırası geldi *mi* Müslümanlığı kimseye vermezsin. (OK, 20)

ç.2. Sırası gelince / geldiği zaman / geldiğinde Müslümanlığı kimseye vermezsin.

-DI / -DU *ml / mU* birleşik ekli yan tümcelerde, kimi zaman koşul anlamı zaman anlamının önüne geçer. Bu tümcelerde temel tümcenin yargısının gerçekleşmesi, elbette zaman bakımından bir öncelik-sonralık ilişkisine bağlıdır, ancak koşul anlamının öne çıktığı görülür.

d.1. Ön duvarına bir öküz başı gömdürdüm *mi* yakışır. (FB, 21)

d.2. Ön duvarına bir öküz başı gömdürürsem yakışır.

Yukarıdaki tümcede, *ön duvarına bir öküz başı gömdürdüm mi* yan tümcesinin *ön duvarına bir öküz başı gömdürürsem* biçimine dönüştürülmesi mümkündür. Burada temel tümcedeki eylemin gerçekleşmesi zamandan çok bir koşula bağlanmıştır. Dolayısıyla -DI / -DU *ml / mU* birleşik ekli yan tümce koşul ifade ederek temel tümcenin zarf tümlecisi olmuştur. Aşağıda -DI / -DU *ml / mU* birleşik ekinin benzer biçimde kullanıldığı bir örnek daha verilmiştir:

e.1. İşte paran oldu *mu* harım da alınır! (FB, 42)

e.2. İşte paran *olursa* harım da alınır!

Görüldüğü gibi, -DI / -DU *ml / mU* birleşik ekli yan tümceler, zaman ya da koşul anlamı ifade etmekte ve temel tümcenin zarf tümlecisi görevini yüklenmektedir. Ancak bu ekin bütün kullanımları için aynı saptamada bulunmak mümkün değildir. *ml / mU* soru eki, yalnızca belirli geçmiş zaman ile çekimlenmiş bir eylemden sonra kullanıldığında zaman ya da koşul anlamı kazanmaktadır.‡

Sonuç

Bu çalışmada incelenen Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kaynaklarında, birleşik tümce sınıflandırmalarında genellikle girişik, *ki*'li ve şartlı birleşik tümce olmak üzere üç birleşik tümce türüne yer verdiği görülmüştür. Ancak çalışma kapsamında ele alınan 22 dil bilgisi kitabının yalnızca beşinde, -DI / -DU *ml / mU* birleşik ekli tümcelerin, birleşik tümce başlığı altında verildiği belirlenmiştir. Sınıflandırmada yaşanan bu görüş ayrılığı, -DI / -DU *ml / mU* birleşik ekli tümcelerin adlandırılmasında da karşımıza çıkmaktadır. Bu tümceleri, birleşik tümcelere dâhil eden araştırmacılar dahi bir terim birliği sağlayamamış; “sorulu yantümceler, soru ekli tümce, soru ulamlı tümce, *mi* ilgeciyle kurulan birleşik tümceler, soru ekiyle temel tümceye bağlanan yantümceler, sorulu yancümlesi olan bileşik cümleler” gibi farklı terimler kullanmışlardır.

Aslında bu tümcelerin adlandırılmasında ve değerlendirilmesinde gözden kaçan husus, söz konusu tümcelerde *ml / mU* soru ekinin -DI / -DU belirli geçmiş zaman ekiyle birlikte kullanılmasıdır. Dolayısıyla burada -DI / -DU *ml / mU* biçiminde bir birleşik ek söz konusudur.

‡Özlüğe bir mal düşmüş *mi* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşer *mi* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşüyor *mu* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşecek *mi* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşse *mi* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşse *mi* çıkamaz.

Özlüğe bir mal düşmeli *mi* çıkamaz.

Öyleyse bu tümcelerin birleşik tümce olup olmadığının değerlendirilebilmesi için öncelikle yan tümcenin *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekiyle kurulduğu kabul edilmelidir.

Bu çalışmada, girişik birleşik tümceler ve şartlı birleşik tümcelerdeki tartışmaya benzer bir durumun yan tümcesi *-DI / -DU ml / mU* birleşik eki ile kurulan birleşik tümcelerde de ortaya çıktığı görülmüştür. Bilindiği gibi, girişik birleşik tümcelerde eylemsilerin, şartlı birleşik tümcelerde şart veya zaman ifade ettiği durumlarda *-sA* ekinin yargı bildirip bildirmediği tartışma konusudur. Bu tümceleri birleşik tümce olarak kabul eden araştırmacılar, hem eylemsilerin hem de *-sA* ekinin eylemlere eklendiğini, kişi ekleri ile çekimlendiğini ve zarf tümleci göreviyle temel tümceyle bağlantı kurduğunu ifade etmektedir. Aslında *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli tümcelerde de önceki tümcede sayılan özellikleri bulmak mümkündür. Zira *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekini değil, yalnızca *ml / mU* soru ekini göz önüne alan araştırmacılar bile bu ekle kurulan bir yan tümcenin zaman ya da koşul anlamları içeren bir zarf öbeği oluşturduğunu kabul etmektedir.

Ayrıca Türkiye Türkçesinde kimi kullanımlarda, soru eki ile kurulan tümceler bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulmaz. *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli yan tümcelerde de *ml / mU* soru eki tümceyi soru hâline getirme niteliğini kaybetmiş, *-DI / -DU* eki ile birlikte tümceler arasında zaman ya da koşul bağlantısı kurma görevini üstlenmiştir. Zaman ifade eden *-DI / -DU ml / mU* birleşik ekli birleşik tümceler yan tümceyi, temel tümceye *-IncA / -UnCA*, *-DIğI / -DUğU zaman*, *-DIğIndA / -DUğUndA* anlamlarında bağlar. Koşul ifade edenlerde ise temel tümcenin yargısının gerçekleşmesi, *DI / -DU ml / mU* birleşik ekli yan tümcedeki yargının gerçekleşmesi şartına bağlıdır.

Kısaltmalar

- EŞ:** Elif Şafak (2006). *Baba ve Piç*. İstanbul: Metis Yayınları.
FB: Fakir Baykurt (1997). *Yılanların Öcü*. İstanbul: Adam Yayınları.
OK: Orhan Kemal (1962). *Eskici ve Oğulları*. İstanbul: Hamle Yayınları.
Sİ: Selim İleri (2004). *Yarın Yapayalnız*. İstanbul: Doğan Kitap.

Kaynaklar

- Akçataş, A. (2007). Türkiye Türkçesinde yapı, işlev ve anlam ilişkileri açısından cümle grupları ve cümle türleri üzerine bir deneme II. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2, s. 7-13.
 Aksan, D. (1998). *Anlambilim*. Engin Yayınevi: Ankara.
 Aktan, B. (2009). *Türkiye Türkçesinin söz dizimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
 Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
 Aydın, H. (2016). Yazınsal metinlerde dil bilgisel zaman işaretleyicileri üzerine. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5/4, s. 1716-1730.
 Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Bilgegil, K. (1982). *Türkçe dil bilgisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
 Bilgin, M. (2002). *Anlamdan anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
 Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
 Bozkurt, F. (2007). *Türkçenin gizemi*. İstanbul: Kavim Yayınevi.

- Burdurlu, İ. Z. (1977). Tümcebilgisi. *Türk Dili Dergisi*, 309, s. 581-582.
- Çelik, A. (2018). Türkiye Türkçesi ağızlarında {+1AmA} birleşik ekinin hastalık adları türetme işlevi üzerine. *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(72), 372-384.
- Delice, H. İ. (2003). *Türkçe sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Delice, H. İ. (2012). *Sözcük türleri*. Sivas: Asitan Yayınları.
- Delice, H. İ. (2013). Türkçenin ekleri yapı olarak nasıl sınıflandırılmalı?. *İstanbul Üniversitesi, VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, 30 Eylül - 4 Ekim 2013, İstanbul.
- Demir, T. (2006). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınları.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri*. (çev. Ali Ulvi Elöve) İstanbul: Maarif Matbaası.
- Dizdaroğlu, H. (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dolunay, S. K. (2012). *Türkiye Türkçesinde zaman*. Ankara, Berikan Yayınevi.
- Ediskun, H. (1992). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2006). *Türk dil bilgisi*. (1. bs. 1983) İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2007). *Dile genel bir bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Erkul, R. (2004). *Cümle ve metin bilgisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Güneş, S. (2001). *Türk dili bilgisi*. İzmir: Çağlayan Kitabevi.
- Hatiboğlu, V. (1982). *Türkçenin sözdizimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hepçilingirler, F. (2006). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karaca, H. (2014). Birlikte eklerin işlevleri. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(1), s. 91-98.
- Karadoğan, A. (2004). Türkiye Türkçesinde birleşik eklerle oluşturulmuş sözlük öğeleri. *Türk Dili, C. LXXXVIII*, S. 634, 541-549.
- Karahan, L. (1993). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2000). Yapı bakımından cümle sınıflandırmaları üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 583, 16-23.
- Koç, N. (1990). *Yeni dilbilgisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1994). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, M. ve Sevinçli, Ö. (2008). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Şimşek, R. (1987). *Örneklerle Türkçe sözdizimi*. Trabzon: Kuzey Matbaacılık.
- Tulum, M. (1990). Orhon Yazıtlarında birleşik cümleler ve baş cümle ile yardımcı cümle ilişkileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 193-205.

- Ulaş, A. H. (2003). *Cümle ve metin bilgisi*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Üstünova, K. (2001). Dil incelemelerinde anlam bağının gereği. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 2, s. 107-116.
- Üstünova, K. (2008). *Türkiye Türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yaman, E. (1995). Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde “mi” soru ekinin kullanışı. *Türk Dili Dergisi*, 526, s. 1113-1120.
- Zülfikar, H. (1990). *Dilbilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Extended Abstract

It is known that language researchers have different views in the definition, dedification and classification of the combined sentences in Turkish. Due to this difference of opinion, some problems are encountered in the statements about the compound sentences in the grammar sources of Modern Turkish.

The compound sentence in the grammar resources of Modern Turkish is usually defined as follows: “Sentences containing multiple judgments are called compound sentences.” However, this definition, which most researchers agreed on, was deemed insufficient by some of them and for this reason, there was a need for expansion. A more detailed definition of the compound sentence is as follows: “A sentence containing more than one finite verb and therefore more than one judgment is called a compound sentence.” In this definition, it is seen that an attempt is made to clarify the term judgement. Here, the term judgement means finite verb. In other words, if there is more than one finite verb in a sentence, this sentence states more than one judgment. Therefore, such sentences are compound sentences.

Another feature that researchers put forward about the compound sentence is that there is a formal relationship between the sentences that make up the compound sentence. In a compound sentence, there is a relationship of being elements to each other between the main sentence and the clause or clauses. That is, one of the sentences that make up the compound sentence is an element of the other.

Researchers generally agree on the basic features of the compound sentence mentioned above. However, it is seen that there is a gap or disagreement in the grammar sources, especially regarding the meaning and scope of the term judgement. For this reason, researchers cannot agree on which language units express judgment and which do not. Therefore, an agreed classification of compound sentences cannot be made. As a result, some linguists do not include the sentence types that some researchers accept and explain as compound sentences.

In the reviewed sources, it was seen that there are generally three compound sentence types in compound sentence classifications. These sentences are verbal compound sentences, compound sentences with *ki* and conditional compound sentences. Some of the compound sentence classifications contain all three types of these sentences. But in some classifications, it is seen that two or only one of these three types are included. However, in some classifications, there are compound sentence types such as compound sentence with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU*, compound sentence with the postposition *değil*, multiplex compound sentence, phrase compound sentence.

In only five of the twenty two grammar books examined in this study, the sentence with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU* was accepted as a compound sentence. All of these researchers treated compound sentences with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU* as a subtitle of the compound sentence; however, they named them in different ways such as “question clauses”, “sentences with question suffix”, “compound sentences with *mi* preposition”, “clauses connected to the main clause with question suffix”, “compound sentences with question clause”. In this study, in order to indicate that the suffix is formed by two different suffixes “the compound sentence with the the compound suffix *-DI / -DU ml / mU*” term was preferred.

The researchers, who accept the compound sentence with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU*, argue that although these sentences are formed with a question suffix, they do not pose any questions, but they form a compound sentence by constructing a clause. Clauses with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU* act as adverbial complement by showing the time or condition of the main sentence. The compound sentence with the compound suffix *-DI / -DU ml / mU* which expresses time connects the clause to the main sentence by the meaning of *-IncA / -UncA, -DIğI / -DUğU zaman, -*

DIğIndA / -DUğUndA. For those who state a condition, the realization of the judgment of the main sentence depends on the condition of the judgment in the clause with the compound suffix *-DI / -DU mI / mU*. In such sentences, the clauses with compound suffix *-DI / -DU mI / mU* are no longer question categories, but rather a conjunction. However, the question suffix *mI/mU* expresses time or condition only when it's used after verb conjugated with certain past tense: "Verb+-DI / -DU -mI / -mU".

In some cases, the clause with the compound suffix *-DI / -DU mI / mU* is used in both positive and negative forms. In such cases, clauses are the definite object of the main sentence. They construct a compound sentence because they affect the main sentence in meaning and are an element of the main sentence. The clause with the compound suffix *-DI / -DU mI / mU* can only form a compound sentence only when it's an element of the main sentence.